

FOLKLOR POLSKI I LITEWSKI
(Źródła – adaptacje – interpretacje)
pod redakcją A. Baranowa, J. Ławskiego i V. Wróblewskiej
Toruń 2021

VIOLETTA WRÓBLEWSKA

ORCID ID: 0000-0002-5776-8382

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Litewska bajka ludowa w polskich badaniach folklorystycznych*

W kulturze wielu narodów ludowe bajki odgrywały ważną rolę, przyczyniając się do popularyzacji zarówno treści uniwersalnych, jak i wartości pożądanых z perspektywy danej grupy, nierzadko uwarunkowanych momentem dziejowym, w którym się dana wspólnota znajdowała. Nie bez powodu ludową bajką interesowali się już od dawna nie tylko gawędzarze czy miłośnicy folkloru, ale też naukowcy. W Europie za początek fascynacji bajką jako konstruktem kulturowym o określonych znaczeniach i rolach społecznych uznaje się wiek XVIII, kiedy narodził się nurt słowiański, chociaż rzeczywista ekspansja badań nad tą formą oralnej twórczości nastąpiła w wieku XIX. Wtedy też, co należy do faktów powszechnie znanych, nie tylko zbierano rodzimy folklor, w tym bajki, czego świadectwem jest jeden z najbardziej rozpoznawanych europejskich zbiorów autorstwa braci Grimm (wydany w latach 1812–1815), lecz również szukano w dawnych przekazach śladów prehistorii, mitów i obrzędów oraz źródeł kultury prasłowiańskiej. Właśnie ze wskazanych powodów w XIX wieku oczy wielu badaczy zwróciły się w stronę Litwy, którą okrzyknięto koleb-

* Artykuł powstał w ramach grantu *Słownik polskiej bajki ludowej*, z Programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” (moduł „Tradycja” 1b), nr rejestracyjny projektu: 1bH 15 0184 83, realizowanego w latach 2015–2018 w Katedrze Kulturoznawstwa UMK. W pracy wykorzystałam fragmenty hasła mojego autorstwa: *Bajka ludowa na Kresach Wschodnich*, w: *Słownik polskiej bajki ludowej*, t. 1, red. V. Wróblewska, Toruń 2018, s. 109–116.

ką Prasłowiańszczyzny. Tego typu opinie nie były bezpodstawne, chociaż spotkały się też z falą zarzutów i oskarżeń, o czym niejednokrotnie pisano, a o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu. Od tego momentu zaczyna się także zainteresowanie narodową bajką ludową, w tym i Litwy, i Polski, ale kwestia etnicznego wymiaru ustnych opowieści w tym czasie wydaje się niezwykle kłopotliwa.

Zasadniczym problemem jest wyodrębnienie zasobu tekstów ludowych, które na pierwszym etapie rodzimych badań folklorystycznych w XIX wieku dałyby się określić jako litewskie. Bajki z tej grupy, podobnie jak ukraińskie i białoruskie, funkcjonowały na tzw. Kresach Wschodnich, na terenach granicznych Polski¹, wcześniej na terytorium wschodnim Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795)². Ponieważ ziemie te obecnie wchodzą w obręb innych państw, stosowanie terminu „Kresy Wschodnie” uznaje się za nieprawomocne, zastępując go bardziej neutralnym słowem „pogranicza”³, a kulturowa przynależność bajek, jeśli w ogóle o takiej można mówić, w tym kontekście wydaje się dyskusyjna.

Do dawnych ziem kresowych (termin Bystronia)⁴ wlicza się część obszarów znajdujących się na terytoriach Białorusi, Litwy i Ukrainy (niekiedy też tzw. Inflanty Polskie)⁵, na których żyły znaczne skupiska Polaków. Niektóre z grup zachowały kulturową odrębność, inne uległy rutenizacji, a ponieważ oddziaływanie miało charakter dwustronny, tzw. polonizacji podlegali także Białorusini, Litwini i Ukraińcy⁶. Migracyjny charakter ludności pogranicza (na przykład ekspansja Mazurów w kierunku północno-wschodnim w okolice Wilna i powstanie grupy Kresowiaków; Małopolan w kierunku południowo-wschodnim i utworzenie grup Opolan oraz Podolaków)⁷ i nakładanie się różnych wzorów kulturowych, w tym religij-

¹ J. S. Bystron, *Etnografia Polski*, Warszawa 1947, s. 32.

² M. Topolska, *Przemiany zachodnioeuropejskiego pogranicza kulturowego pomiędzy Bugiem a Dźwiną i Dnieprem (polsko-litewsko-białorusko-ukraińskie losy od XV do początku XX wieku)*. Kurs 14 wykładów, Zielona Góra 2009, s. 9.

³ M. Zowczak, *Religijność na pograniczach. Eseje apokryficzne*, Wrocław 2017, s. 18–19.

⁴ J. S. Bystron, dz. cyt., s. 32.

⁵ T. Chrzanowski, *Kresy, czyli obszar tęsknot*, Kraków 2001, s. 7.

⁶ J. S. Bystron, dz. cyt., s. 35; Z. Jasiewicz, *Między konfrontacją a pojednaniem. Kultura ukraińska i Ukraińcy w polskiej literaturze o treściach etnologicznych i antropologicznych z XIX i początków XX wieku*, „Etnografia Polski” 2008, z. 1–2, s. 13–14.

⁷ A. Fischer, *Etnografia słowiańska*, z. 3: *Polacy*, Lwów 1934, s. 127; M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna. Literackie fantazmaty*, Warszawa 2006, s. 167.

nych (katolicyzm, grekokatolicyzm, prawosławie), okazują się problematyczne dla badań folklorystycznych. W tym kontekście kłopotliwe wydaje się bowiem zdefiniowanie zjawiska umownie zwanego polską czy litewską bajką ludową. Powodem jest niejednoznaczność tożsamości kulturowej mieszkańców Kresów oraz będąca jej pokłosiem specyfika rejestrowania, gromadzenia i publikowania oralnych opowieści. Szczególnie trudne okazuje się to w odniesieniu do materiałów z XIX wieku, kiedy w Europie zaczęły rodzić się tendencje do samostanowienia narodów, w tym także tych z obszarów kresowych. W związku z powyższym publikacja pozyskanych w terenie przekazów mogła pełnić funkcję pozytywnego bądź negatywnego argumentu wobec przyjętego stanowiska, co obrazują polskojęzyczne prace z tego okresu. Niektórzy ze zbieraczy i wydawców odwoływali się do koncepcji Polski przedrozbiorowej, w której obręb wchodziły ziemie kresowe, i traktowali ludowe źródła niezależnie od ich pochodzenia jako część dziedzictwa narodowego bądź szerzej – słowiańskiego (tak zwany mit panslawistyczny, popularny od XVIII wieku)⁸. Inni z kolei, nawiązując do idei samostanowienia narodów (tak zwany ruch krajowców)⁹, pragnęli za sprawą publikacji obejmujących jedynie folklor litewski, białoruski bądź rusiński (w XIX wieku funkcjonował zakaz stosowania terminów „Ukraina” i „ukraiński” na rzecz terminów „Ruś” – „Rusini”, „Małoruś” – „Małorusini”, „Mała Rosja” – „Małorosjanie”)¹⁰, ukazać ich odrębność i, odwołując się między innymi do tego rodzaju argumentów, dowieść praw narodów do ich samostanowienia.

Orędownikiem drugiego stanowiska był Jan Karłowicz, szczególnie mocno zaangażowany w sprawy litewskie¹¹. Redaktor „Wisły”, otwarty na folklor innych narodów i popierający dążenia niepodległościowe wszystkich nacji, zachęcał etnografów z krajów wschodniosłowiańskich do przekładu ich rodzimych ludowych opowieści na język polski. To dzięki jego staraniom krajowi czytelnicy mieli możliwość zapoznania się z bajkami i podaniami białoruskimi, łotewskimi (na przykład publikacje zbiorów Władysława Weryhy z 1889 i 1892 roku), żmudzkiemi (zbiór podań Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza z 1894 roku), z których etnograf

⁸ M. Topolska, dz. cyt., s. 93.

⁹ Tamże, s. 43–44.

¹⁰ Z. Jasiewicz, dz. cyt., s. 6.

¹¹ M. Dawlewicz, I. Fedorowicz, *Jan Karłowicz a sprawy litewskie*, „Laboratorium Kultury” 2015, nr 4, s. 65.

w swych badaniach chętnie korzystał¹². Większość z tłumaczeń ukazała się bezpośrednio na łamach „Wisły” (1887–1895, 1901–1917) bądź jako tomy Biblioteki „Wisły”¹³, niektóre jako odrębne prace książkowe, część w innych czasopismach etnograficznych, między innymi w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej” (1877–1895) i „Ludzie” (wyd. od 1895 roku)¹⁴. Karłowicz, będąc zwolennikiem rejestrowania ludowych przekazów w porządku geograficznym i prowadzenia badań komparatystycznych¹⁵, dokonał przekładu bajek zebranych na Litwie¹⁶, a zasłyszanych po litewsku, rusińsku i polsku¹⁷. Jego zbiór unaocznia jednak poważne problemy z kwalifikacją etniczną ludowych bajek z ziem pogranicza. Trudno na podstawie opublikowanych przez Karłowicza opowieści jednoznacznie określić ich pochodzenie, ponieważ autor nie podał tego typu informacji, zapewne zdając sobie sprawę ze złożoności zjawiska. Jedynie niektóre teksty zawierają pośrednie dane pozwalające na domniemanie źródła, a raczej języka, którym posługiwał się gawędziarz, na przykład: „Te wyrazy macochy [»Otwórz drzwi! jakiś djabeł ciebie woła macochy« – V. W.], opowiadająca mi tę bajkę kobieta, mówiła po litewsku”¹⁸. Określenia narodowości bajorza, a tym samym kwalifikacji bajki nie ułatwiają zamieszczane pod tekstem ogólnikowe informacje dotyczące miejsca i roku jej rejestracji, na przykład „Z Wilna – 1869”¹⁹, „Z Poniewieżkiego, 1869”²⁰, „Z Nowogrodzkiego, od Horodyszczu, 1874”²¹. Tym samym udostępnione czytelnikom przekazy zebrane przez Karłowicza „na Litwie”, biorąc pod uwagę ich pierwotną różnorodność, w rzeczywistości dowodzą jedy-

¹² H. Kowalewska, *Studia Jana Karłowicza nad polskimi podaniami ludowymi*, „Literatura Ludowa” 1975, nr 2, s. 20–30.

¹³ H. Kapeliuś, *Folklor obcy w badaniach Polaków*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeliuś, J. Krzyżanowski, Warszawa 1982, s. 591–593.

¹⁴ H. Kapeliuś, dz. cyt., s. 593.

¹⁵ M. Laburda, *Koncepcja ludoznawstwa Jana Karłowicza*, „Laboratorium Kultury” 2015, nr 4, s. 175–192.

¹⁶ J. Karłowicz, *Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie staraniem...*, cz. 1, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1887a, t. 11; cz. 2, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1888, t. 12; tegoż, *Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie staraniem*, 1887b.

¹⁷ Tenże, *Podania i bajki ludowe*, 1887b, s. 2.

¹⁸ Tamże, s. 9.

¹⁹ Tamże, s. 5.

²⁰ Tamże, s. 82.

²¹ Tamże, s. 124.

nie wielokulturowości regionu. Tom zyskał jednak wysoką notę recenzentów i został uznany „za cenny skarb, ściśle należący do ogólnego zbioru utworów literatury krajowej”²². Karłowicz zachęcał do tworzenia takich antologii nie tyle w celu dowodzenia polskości zbieranego materiału, ile dla ukazania ich kulturowej odrębności. Na tym tle dochodziło jednak do nieporozumień i konfliktów, gdyż znaczna część rodaków ze względu na wspólną przeszłość Polaków, Litwinów, Białorusinów i Ukraińców, funkcjonujących w granicach jednego organizmu państwowego, jak też z powodu nostalgicznego nastawienia do Kresów Wschodnich²³ nie akceptowała tego typu tendencji i nie była zainteresowana budowaniem nowych związków politycznych oraz kulturowych z sąsiednimi nacjami²⁴. Traktowano folklor z ziem pogranicza jako własny, czyli polski. Szczególnie mocno stanowisko zarysowało się w XIX wieku, kiedy doszło do jego nacjonalizacji²⁵. Wielu czołowych pisarzy, nierzadko wywodzących się z Kresów, wykorzystywało ludowe bajki z rodzinnych stron jako artystyczne źródło inspiracji, w czym przodowali między innymi Adam Mickiewicz²⁶, Juliusz Słowacki i Józef Ignacy Kraszewski, a co powszechnie odbierano jako dowód polskości zarówno pisarzy, jak i kresowych ziem²⁷.

Niezależnie od motywów, którymi kierowali się artyści, zbieracze i wydawcy bajek ludowych, starano się rejestrować materiały folklorystyczne wszędzie, gdzie żyli bądź działali Polacy, i to stosunkowo wcześniej. Z tego też powodu należałoby we wspomnianym okresie mówić nie o ludowych bajkach polskich czy litewskich, lecz o bajkach ziem pogranicza w krajowych badaniach folklorystycznych. Warto jednak pamiętać, że pierwsze świadectwa dowodzą zainteresowania głównie kresowymi pieśniami i obrzędami (rejestrowali je między innymi Joachim Lelewel, Ignacy Lubicz-Czerwiński, Zorian Dołęga-Chodakowski, Krystyn Lach-Szyr-

²² A. Dygasiński, *Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwie, staraniem Jana Karłowicza*, Kraków 1887. (Osobne odbicie z tomu 11 Zbioru Wiad. Kom. Antrop. Akad. Umiejętn.), „Wisła” 1888, t. 2, z. 1, s. 231.

²³ M. Janion, dz. cyt., s. 171–172.

²⁴ Z. Jasiewicz, dz. cyt., s. 17.

²⁵ A. Wnuk, *Romantyzm-folklor-literatura. Kilka uwag o romantycznej fascynacji folklorem*, „Tekstualia” 2010, nr 2, s. 52.

²⁶ *Ludowość u Mickiewicza*, red. J. Krzyżanowski, R. Wojciechowski, Warszawa 1958.

²⁷ Por. S. Świrko, *Litwa i Białoruś*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863*, red. H. Kapeliński, J. Krzyżanowski, Wrocław 1970, s. 212–213.

ma)²⁸. Dopiero z czasem poszerzono obszar badań i zaczęto udostępniać na łamach prasy literacko opracowane bajki ludowe, jak też relacje z podróży po ziemiach pogranicza. Tego typu materiały były wydawane również odrębnie, przynosząc cenne informacje etnograficzne, na przykład *Wspomnienia z Wołynia, Polesia i Litwy* (1840) Józefa Ignacego Kraszewskiego. Rozwijaniu się ruchu zbieracko-wydawniczego dotyczącego kresowego folkloru, w tym bajek ludowych, sprzyjał ruch naukowy, zwłaszcza w miejscach, gdzie funkcjonowały ośrodki uniwersyteckie, między innymi w Wilnie i we Lwowie. Powstające towarzystwa naukowe i organizacje młodzieżowe, w tym Towarzystwo Filomackie (1817–1821)²⁹, również angażowały się w pozyskiwanie i publikowanie ludowych materiałów³⁰. Wydawano też liczne czasopisma popularyzujące folklor, jak „Dziennik Wileński” (1805–1806)³¹ oraz redagowane przez Kraszewskiego³² „Athenaeum” (1841–1851), gdzie zamieszczano teksty bajek oralnych oraz rozważania na temat roli podań w poznawaniu dziejów narodu³³. O regularnych badaniach dotyczących opowieści ludowych omawianego okresu przekonują także materiały folklorystyczne pozyskane między innymi przez Oskara Kolberga, w tym wydane za jego życia tomy *Ludu... – Pokucie* (t. 1–4, 1882–1889) i *Chełmskie* (1890, t. 1), a pośmiertnie między innymi *Wołyń* (1964 (1907)), *Litwa* (1966) i *Białoruś – Polesie* (1968).

Warto podkreślić, że na przełomie XIX i XX wieku starano się wydawać narodowe zbiory bajek, stąd publikacje tomów baśni litewskich czy białoruskich, ale – biorąc pod uwagę powyżej wskazane problemy – rzeczywista przynależność etniczna opowieści wydaje się problematyczna. Uwzględniając wędrowną naturę bajki ludowej, trudno o jej kwalifikację narodową, zwłaszcza na terenach kulturowo zróżnicowanych. Ziemie pograniczne sprzyjały przepływowi treści, w związku z tym niełatwo oddzielić wersje bajek „polskich” od „niepolskich”. Zbieracze i wydawcy nierzadko publikowali zebrane materiały łącznie, sporadycznie wskazując na ich

²⁸ Zob. Z. Jasiewicz, dz. cyt., s. 5.

²⁹ S. Świrko, dz. cyt., s. 210

³⁰ Tamże, s. 175–177.

³¹ Zob. M. Topolska, dz. cyt., s. 155.

³² R. Górski, *W kręgu Kraszewskiego i „Athenaeum”*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863*, red. H. Kapeliś, J. Krzyżanowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 237–241.

³³ Tamże, s. 236.

pochodzenie, jak czynili to autorzy pierwszych tomów opracowanych literacko bajek ludowych, uwzględniających również materiał z ziem kresowych, między innymi Kazimierz Władysław Wójcicki, Lucjan Siemieński i Antoni Józef Gliński. Dla przykładu Siemieński, w antologii *Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie*³⁴, zestawia obok siebie różne odmiany bajek – litewskich, żmudzkich, ukraińskich, w tym kozackich, na przykład o Wernyhorze, podolskich (*Zamek jazłowiecki*) i polskich, na przykład podania krakowskie (*Skala Kmity*), ojcowskie (*Zamek ojcowski*), gnieźnieńskie, ale wszystkie przekazy utrwała jednolitym stylem. Drobnym drukiem wskazuje źródła poszczególnych tekstów, zamieszczając ogólnikowe dane w spisie treści na końcu tomu, na przykład *Smok. Z kroniki Bielskiego, Królowa Bałtyku. Z Wspom. Żmud. Jucewicza, Mogiły Soroki, Nepromacha i Praxedy. Z Izopolskiego zbioru pieśni i podań, Upiór i dżuma. Z pod. ust*³⁵. Większość prezentowanych w zbiorze opowieści wywodzi się nie z tradycji ludowej, lecz z dawnych kronik, a całość wzbogacają przykłady zapożyczone z prac innych autorów, w tym Wójcickiego, Edwarda Raczyńskiego, Ryszarda Berwińskiego i Ludwika Adama Jucewicza³⁶. We wstępie do swego zbioru Siemieński wspomina o istnieniu różnic między opowieściami narodu ruskiego i litewskiego, chociaż ich nie eksponuje, a ponadto wszystkie zestawia łącznie, prezentuje bowiem folklor ludu „w naszych polskich ziemiach”³⁷, odwołując się do granic Polski przedrozbiorowej. Tom bajek Siemieńskiego recenzenci odczytywali w duchu ogólnonarodowym, chwalać jego koncepcję i dobór materiałów³⁸, co wydaje się zrozumiałe, biorąc pod uwagę cel przyświecający publikacji, czyli podkreślenie wspólnoty słowiańskiej.

Poza kompilacją materiałów, pochodzących z różnych czasów i obszarów Kresów oraz ziem z centralnej i południowej Polski, traktowanych łącznie jako wspólnota kulturowa, co uniemożliwia określenie bajkowych zasobów jako polskich czy litewskich, pojawia się jeszcze problem inne-

³⁴ L. Siemieński, *Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie*, Poznań 1845.

³⁵ Tenże, *Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie*, Warszawa 1972, s. 260–261.

³⁶ J. Krzyżanowski, *Siemieński i jego zbiór podań*, w: L. Siemieński, *Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie*, 1972, s. 7–8.

³⁷ L. Siemieński, *Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie*, 1845 s. 21.

³⁸ [M. Grabowski], *Pamiętniki o literaturze polskiej między 1830 a 1848. Literatura Galicyjska (ciąg dalszy)*, „Dziennik Warszawski Poświęcony Wiadomościom Krajowym i Zagranicznym, Literaturze i Sztukom Pięknym”, r. 1, 1851, nr 100, s. 2.

go typu. Kiedy Litwie zaczęto przypisywać rolę kolebki kultury indoeuropejskiej i szukać dowodów na potwierdzenie tej tezy, z czym nie wszyscy się zgadzali, na przykład Aleksander Brückner³⁹, dochodziło do mitologizacji historii i kultury tego kraju⁴⁰, w tym folkloru. Publikowany materiał poddawano niejednokrotnie obróbce, aby uwypuklić jego dawność i różnorodność, czego dopuścił się nawet Karłowicz, zamieszczając jedynie realizacje atrakcyjnych wątków licznych odmian bajek, w tym opowieści magicznych, jak T 451 „Siedem kruków”⁴¹ czy T 453 „Zaczarowana królewna”⁴², wszystkie wyglądając literacko, na przykład:

Był jeden pan bardzo chciwy; nie chcąc nikomu po sobie pieniędzy zostawić, zakopał je do ziemi. We dwa lata potem umarł a że był bogaty, więc nie pochowano go w ziemi, ale w sklepie postawiono. Za pokutę chciwości chodził on co noc liczyć do zakopanego kotła; a przechodząc przez kościół, na wielkim ołtarzu wszystko przewracał, psuł i łamał; nikt nie mógł zrozumieć kto to dokazuje; nawet czterech ludzi, co pilnować się podjęli, zginęło bez śladu (T 307* „Upiór w kościele”)⁴³.

Tym samym kwalifikacja etniczna opowieści ludowych na tym etapie polskich badań folklorystycznych była wielce dyskusyjna, uwikłana w spory ideowe, a materia poddawana tak daleko idącym zmianom, że trudno czynić jakiegokolwiek ustalenia w zakresie genezy danego wątku czy bajki. Nawet wydane przez Franciszka Gawełkę w 1914 roku *Bibliografia ludoznawstwa polskiego* oraz *Bibliografia ludoznawstwa litewskiego*, zawierające liczne adresy bibliograficzne prac dotyczących wierzeń, obyczajów

³⁹ A. Brückner, *Starożytna Litwa: ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*, Warszawa 1904, s. 5; zob. E. Semenowicz, *Wokół genealogii Litwinów. U źródeł mitu i sporu historyczno-kulturowego*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, t. 46, s. 13–41.

⁴⁰ Na przykład T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydanym*, t. 1–2, Kraków 1800–1801; K. Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego przez...*, Warszawa 1808; T. Narbut, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, Wilno 1835, s. 11–12; K. Tyszkiewicz, *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno 1871, s. 12–18. Zob. M. Litwinowicz-Drożdżel, *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 2008.

⁴¹ J. Karłowicz, *Podania i bajki ludowe*, 1887b, s. 3–5.

⁴² Tamże, s. 7–8.

⁴³ Tamże, s. 31.

czy folkloru naszych wschodnich sąsiadów, nie przywołują tych odnoszących się do litewskiej bajki ludowej, co najwyżej do pieśni lub podań⁴⁴. Tym samym mówienie w tym czasie o bajce litewskiej łączy się w rzeczywistości z bajką kresową w szerokim ujęciu, zwłaszcza że nosiciele folkloru jeszcze w XX wieku nie utożsamiali się z określoną nacją, częściej z religią i językiem⁴⁵.

Sytuacja tego rodzaju trwała w zasadzie do II wojny światowej, gdyż krótki czas międzywojnia, kiedy liczne państwa odzyskują niepodległość, nie przyczynił się znacznie do powszechnego zainteresowania się bajką litewską. Polscy badacze tego okresu chętniej zajmowali się rodzimym folklorem, o czym świadczą prace Juliana Krzyżanowskiego i jego pierwsze przymiarki do rodzimej systematyki wątków bajkowych opartej na wzorach zachodnich, z którymi zetknął się w czasie pobytu na Łotwie⁴⁶. Po 1945 roku ze względu na trudną sytuację polityczną ziem kresowych sprawa przynależności etnicznej nabrała natomiast innej rangi. W związku z tym, że dawne wschodnie pogranicza znalazły się w obrębie ZSRR, a usytuowane tam kraje stały się radzieckimi republikami, z powodów politycznych nie eksponowano zarówno odrębności kresowego folkloru, ja też jego związków z tradycjami polskimi. Stąd albo mówiono o bajkach Związku Radzieckiego – takie też antologie tekstów wydawano, na przykład *Baśnie narodów republik nadbałtyckich*⁴⁷ – albo mówiono o tekstach poszczególnych republik, i to sporadycznie. Z tego też powodu okres 1945–1989 należałoby uznać za następny ważny etap w dziejach polskiej folklorystyki w podejściu do bajek litewskich, szerzej – kresowych. Zapewne niemożność podkreślania ich związków z polską tradycją ziem pogranicza sprawiła, że unikano tego tematu jako niewygodnego ze względów ideologicznych. Nawet Julian Krzyżanowski, tworząc swą systematykę wątków bajkowych (PBL – wyd. 1, 1946, wyd. 2, 1962–1963), teksty pochodzące

⁴⁴ F. Gawełek, *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, Kraków 1914; F. Gawełek, *Bibliografia ludoznawstwa litewskiego*, Wilno 1914.

⁴⁵ B. Czech, A. Wróblewska, *Różnice w obyczajach i zwyczajach Białorusinów, Polaków i Litwinów na wschodniej Litwie*, „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty” 1993, t. 47, z. 3–4, s. 77.

⁴⁶ M. Michaliszyn, *Wpływ łotewskiej folklorystyki na kształt zainteresowań badawczych Juliana Krzyżanowskiego*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2017, nr 10, s. 131–140.

⁴⁷ *Bajki ludów nadbałtyckich*, z ros. przeł. Kopciowa, red. K. Kuliczowska, Warszawa 1951; *Baśnie narodów republik nadbałtyckich*, Warszawa 1987.

z dawnych ziem wschodnich klasyfikował pod kątem etnicznym zgodnie z nowymi tendencjami obowiązującymi w polityce. Pod numerem i nazwą każdego typu wątku, na przykład bajki magicznej T 307 „Królewna strzyga”, zamieszczał streszczenie, a następnie listę numerowanych adresów bibliograficznych w jego uznaniu obejmujących wersje polskie. Pod tym zestawieniem odrębnie, już bez numeracji, prezentował adresy bibliograficzne odnoszące się do materiałów z dawnych ziem pogranicza, skrótem oznaczając pochodzenie poszczególnych wariantów, na przykład BR – białoruskie, Lit. – litewskie, Łot. – łotewskie, R – rusińskie. W sytuacji wątpliwej przy danym skrócie stawiał znak zapytania.

Nie zawsze jego kwalifikacja wydaje się w pełni zrozumiała, ponieważ niekonsekwentnie przypisywał bajki, raz wliczając je do podstawowego korpusu przekazów krajowych, raz do pozakrajowych. Przykładem mogą być wspomniane realizacje wątku T 307 zanotowane na Litwie przez Karłowicza, określane jako litewskie, białoruskie, a czasami polskie. W dwóch pierwszych wypadkach Krzyżanowski informacje o zapisie wątku zamieszczał pod jego streszczeniem i zestawieniem adresów bibliograficznych, traktując jako przykłady bajek innych narodów, a w trzecim – wprowadzał w obręb zestawienia rodzimych przykładów, na przykład realizację bajki o strzydze (T 307)⁴⁸, zapisaną w Lidzie (tereny dzisiejszej Białorusi, sąsiadujące z Litwą), potraktował jako krajową i zamieścił pod numerem 25 w spisie głównym, a inną, opublikowaną rok później – zakwalifikował już jak litewską i poza numeracją umieścił w dole zestawienia⁴⁹. Podobnie twórca polskiej systematyki wątków postępował z innymi bajkami i podaniami, między innymi Sadoka Barącza, Kazimierza Władysława Wójcickiego, Lucjana Siemieńskiego, dowodząc jedynie problematyczności zjawiska.

W omawianym okresie niełatwo znaleźć również polskie prace poświęcone litewskiej bajce, chociaż na temat Litwy, jej gospodarki i kultury pisano nader często⁵⁰. Nawet wydawane od 1957 roku czasopismo „Literatura Ludowa” nie publikowało tekstów czy opracowań dotyczą-

⁴⁸ J. Karłowicz, *Podania i bajki ludowe*, 1887b, s. 29–30.

⁴⁹ J. Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 1, Wrocław 1962, s. 91.

⁵⁰ W. M. Kolasa, *Wilno i Kresy północno-wschodnie. Bibliografia druków zwartych wydanych w Polsce w latach 1980–2001*, w: *Od strony Kresów. Studia i szkice*, cz. 3, red. H. Bursztyńska, Kraków 2005, s. 280–318.

cych bajek ludowych z terenów dawnych Kresów Wschodnich. Sporadycznie pojawiały się numery i artykuły poświęcone folklorowi łotewskiemu bądź ukraińskiemu. W zestawieniach bibliograficznych dotyczących zawartości czasopisma nie znajdują się żadne pozycje odsyłające do bajki litewskiej. Warto zwrócić uwagę, że ten stan nieobecności litewskich narracji oralnych w rozważaniach rodzimych etnografów można zaobserwować w fundamentalnej pracy, jaką są *Dzieje folklorystyki polskiej*. W odniesieniu do badań XIX wieku mowa jedynie o litewskich bajkach w edycji Karłowicza oraz o podaniach opracowanych przez Mieczysława Dowojnę-Sylwestrowicza⁵¹, a zebrane informacje łącznie nie zajmują dwóch stron, a więc zdecydowanie mniej niż o pracach na temat białoruskich czy ukraińskich dokonań w tej kwestii, którym poświęcono stron osiem⁵². Violetta Krawczyk-Wasilewska, podsumowując stuletnią działalność publikacyjną ważnego czasopisma etnograficznego – „Lud”, również zauważa znikomą obecność tego typu tematyki, mówiąc o pojedynczych informacjach na temat folkloru litewskiego (także greckiego i panamskiego)⁵³. Na rynku wydawniczym tego okresu nie pojawiały się także antologie bajki litewskiej. Z reguły pojedyncze przekazy zamieszczano, i to niezbyt licznie, w zbiorach baśni pochodzących z różnych republik, na przykład w opracowaniu Wandy Markowskiej i Anny Milskiej *Baśnie narodów Związku Radzieckiego* (wyd. 1985, wyd. 1: 1950), na 27 bajek znajduje się tylko jeden tekst litewski – *O trzech braciach, którzy byli do siebie podobni*, analogicznie jak w zbiorze z 1987 roku *Baśnie narodów republik nadbałtyckich*, gdzie pojawia się litewska opowieść pt. *Wybawca Słonecznej Carówny*. Do wyjątków w tym okresie należą więc opublikowane dopiero w 1985 roku Oskara Miłosza *Baśnie i legendy litewskie*, które jednak są literackim opracowaniem dawnych narracji⁵⁴.

Zauważalny wzrost zainteresowania litewską tematyką następuje po upadku komunizmu, a w zasadzie po 2000 roku, czemu sprzyja zbliżenie kontaktów między obu narodami próbującymi po latach radzieckiej dominacji odbudować swą odrębność i tożsamość, między innymi przez zwrot do tradycji. Wspólne członkostwo w Unii Europejskiej, otwarcie

⁵¹ H. Kapełuś, dz. cyt., s. 591–592.

⁵² Tamże, s. 593–601.

⁵³ V. Krawczyk-Wasilewska, *O folklorystyce polskiej w stulecie „Ludu”*, „Lud” 1995, t. 78, s. 75.

⁵⁴ O. Miłosz, *Baśnie i legendy litewskie*, przeł. K. Wakar, Olsztyn 1985.

granic, swobodna wymiana naukowa sprawiają, że z zainteresowaniem przyglądamy się swym poczynaniom, w tym folklorystycznym. Powstają publikacje o bajkach litewskich⁵⁵, wspólne inicjatywy konferencyjne dotyczące folkloru obu narodów, jak konferencja zorganizowana w 2018 roku w Wilnie i Onieksztach przy współpracy Uniwersytetu w Białymstoku z Działem Naukowym Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Muzeum w Onieksztach oraz Akademii Edukacji w Wilnie, w trakcie której przedstawiciele nauki obu krajów mogli nie tylko zaprezentować wyniki swych dotychczasowych ustaleń, ale skonfrontować różne metody i zakresy swych badań, niejednokrotnie – jak się okazuje – w znacznej mierze zbieżne. Nie brakuje też projektów odwołujących się do wspólnotowych tradycji, jak chociażby do dzieł Jana Karłowicza, którego spuścizna jest zdeponowana głównie w wileńskim archiwum. Pracami nad jej udostępnieniem zajmują się folklorysty i poloniści z Uniwersytetu Wileńskiego, a wyniki ich badań można śledzić na stronie projektu⁵⁶, jak też w licznych publikacjach, w tym monograficznym numerze polsko-litewskim poświęconym Karłowiczowi⁵⁷. Nie brakuje również artykułów i monografii dotyczących folkloru naszych wschodnich sąsiadów, w których bajka ludowa jest jednym z istotnych źródeł badawczych, chociaż nie jedynym (ważne prace Ewy Stryczyńskiej-Hodyl)⁵⁸. W sieci można natomiast znaleźć popularne tłumaczenia bajek litewskich⁵⁹, ale wszelkie poczynania nie przekładają się

⁵⁵ J. Ługowska, *Baśnie Oskara Miłosza wobec ludowej tradycji*, „Literatura Ludowa” 2000, nr 4–5; V. Wróblewska, *Oskar Miłosz i jego litewskie baśnie, czyli bilingwizm podporządkowany*, w: *Zagadnienia bilingwizmu*. Seria 1: *Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok–Wilnius 2017; też, *Polskie i litewskie bajki ludowe w opracowaniu Lucjana Siemieńskiego oraz Jana Karłowicza*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 43.

⁵⁶ Zob. <http://www.karlowicz.flf.vu.lt/index.php/pageid/897> (dostęp: 20.10.2019).

⁵⁷ Zob. „Laboratorium Kultury” 2015, nr 4.

⁵⁸ E. Stryczyńska-Hodyl, *Archaiczna koncepcja budowy świata i mit kosmogoniczny w litewskich tekstach folklorystycznych*, „Tautosakos darbai” 2001 nr 21; też, *Diabeł w literaturze litewskiej i lotewskiej od połowy XIX do połowy XX wieku*, Poznań 2008; też, *Narodziny drzew: litewska bajka magiczna „Królowa węży” – mit czy mistyfikacja*, Poznań 2016; K. Syrnicka, *Góra jako miejsce transcendencji (na przykładzie mitologii litewskiej)*, w: *Góry–literatura–kultura*, t. 8, red. J. Kolbuszewski, Wrocław 2014.

⁵⁹ *Bajki i opowieści litewskie, kroniki sejnenskie*, wordpress.com/7-bajki-i-opowieści-litewskie/ (dostęp: 5.10.2017).

na wzrost rodzimych badań nad ludową bajką litewską, która zdaje się jeszcze czekać na swego drugiego Karłowicza.

Lithuanian Folk Tale in Polish Folklore Studies (Summary)

The article aims to present Polish folklore research on the Lithuanian folk tale. A review of this type of research from the 19th to the 21st century was presented. Basic research problems are shown, such as difficulties in talking about the national character of fairy tales and another form of folk tales, about various forms of writing old texts, about the common heritage of Poland and Lithuania. The reasons for the slight interest in Lithuanian fairy tales and folk tales in Poland were also discussed.

Key Words: fairy tale, folklore, Lithuanian folk tales, Polish folk tales